

Szemben az árral
Hugonnai Vilma születésének 175. évfordulója emlékére
Gacsályi Tölgyesi Ágnes
g.tolgyag@gmail.com

*„Ha fellobban olykor egy meteor, s oly nő születik,
 ki magas szellemtől ihletve túlemelkedik neme korlátain,
 az minden okoskodásunk dacára is egyenlővé teszi magát a férfival:
 és tegye is, elég drágán megvásárolta a helyet,
 mert érte minden bizonytalansággal mindazon előnyéről lemondott,
 melyek ezen irányban tették volna ragyogóvá s boldoggá.”*
 (Madách Imre)

Bevezetés

Szeretek nő lenni. Mert egyenrangú, az élet minden területén teljes jogú, semmiféle megkülönböztetést elszüntetni nem kényszerülő NŐ-nek lenni jó. Ezt megélni napjainkban szerencsére már nem jár feltétlenül drámai küzdelmekkel (bár vannak még aggódalomra okot adó társadalmi egyenlőtlenségek), így aztán mi, nők vezethetünk autót, sőt akár egy egész országot is, választhatunk – tehetségünk, élethelyzetünk függvényében – hivatást, és ehhez bármely rangú, szintű iskolát. Egy mai, nyugati kultúrában élő nőben szerencsére már fel sem merül ennek megkérdőjelezése. Mégis, hogy értékelni tudjuk ezt az evidenciát, érdemes néha visszaforgatni az idő kerekét és bepillantani nőtársaink néhány évszázada még korántsem ilyen felhőtlen sorsába.

Különös és mélyen elgondolkodtató, hogy az archaikus társadalmak korában még nem vitatták el a nők képességeit és jogait a tudományok területén – pusztán nemi identitásuk miatt. A középkor aztán mély sötétséget hozott e téren (is), a nőket kitiltották a tudás birodalmából. Visszaszorították őket – gyenge, törékeny mivoltukra hivatkozva – a gyermeknevelés, a házimunka, a társasági élet egysíkú világába, ugyanakkor nem tiltották nekik, sőt – leginkább az alsóbb osztálybeliektől – gyakran elvárták az egyébként férfiakat is próbára tevő fizikai munkát. Hugonnai Vilma a 19. századi feminista mozgalom élharcosaira jellemző nyíltsággal ezt így fogalmazta meg: *„A lélekre és testre ártalmas munkát sohasem tiltották el az asszonyoktól, csak ami intelligenciát követel és jólétet adhat, azt tartják a férfiak a nőkre ártalmasnak”*.^[1]

Elisabeth Blackwell, a világ első, brit származású női orvosa diplomáját az Újvilágban, Amerikában szerezte meg. Nevét az első orvosnőként jegyezték be az Egyesült Királyság orvosainak hivatalos nyilvántartását vezető General Medical Council (Általános Orvosi Tanács) jegyzékébe. Dr. Blackwell a társadalmi tudatosság élharcosaként és erkölcsi reformátorként úttörő szerepet játszott a nők oktatásának előmozdításában.

Dr. Elizabeth Blackwell (1821-1910), a világ első női orvosa

forrás: <https://www.sopronmedia.hu/cikkek/forradalmarok-az-első-okleveles-noi-orvosok>

Hugonnai Vilma sorstársaként – már évtizedekkel korábban – az elsők között szállt szembe a gyakorlattal, amely a nőket kiszorította a tudomány területéről.[2]

És az Újvilág felől lassan Európába is megérkezett egy új világ.

Az első lázadók

A korábbi századok – néhány szempontból ijesztően sötét – éveiben időről időre felbukkant egy-egy nőalak, aki bátrabb, merészebb, okosabb és kitartóbb volt társainál és ezzel – gyakran életét, de legalább is vagyonát, társadalmi rangját, egzisztenciáját veszélyeztetve – beírta magát az emberiség történetébe. Jónéhány nő nemének példaképe lett azzal, hogy az élet különböző területén megalkuvást nem ismerve, félelmét legyőzve, elrettentést nem tűrve lázadt fel mindazon gyomorforgató és vérlázító nemi diszkrimináció ellen, melyek fájdalmasan csonkolták a nők az idő tájt még végtelenül sebezhető önérzetét. Korántsem kirívó példája ennek az 1804-es francia polgári törvénykönyvben, a Code Civil-ben megfogalmazott rendelkezés: *„A férjek jogot nyertek arra, hogy feleségük lakhelyét meghatározzák, s a feleség mindennemű tulajdonával, keresményével beleszólása nélkül rendelkezzenek. Válás esetén a gyermekek, a ház és minden egyéb ingó és ingatlan vagyon kizárólag a férfiakat illette meg, a nőt házasságtörésért kétévi börtönnel sújthatták, míg a férj ugyanezen tett elkövetésekor nem volt büntetendő”*. [3]

A történelem kiemelkedő nőalakjai mind megvívták a maguk harcát egy igazabb világért, ahol evidencia, hogy a nők egyenjogú tagjai a társadalomnak.

Az 1600-as évek hősnőjeként említhetném többek között **Zrínyi Ilonát** (1643-1703), aki I. Rákóczi Ferenc özvegyeként, második férjével, Thököly Imrével és két gyermekével az oldalán 1685-1689 között a környező várak eleste után is hősiesen védte Munkács várát.

Végül már az osztrák császárnak is kínos volt, hogy nem tud legyőzni egy nőt néhány katonájával. Látszólag kiegyezést színlelt, majd megszegve azt, örökre száműzte a bátor nőt Törökországba.[4]

Hasonló sorsa jutott a 19. század egyik hősnőjeként méltán tisztelt **Kossuth Zsuzsanna** (1817-1854), Magyarország első főápolónője is, aki rövid, de annál tragikusabb életét áldozta hazájának, letéve az ápolás, mint hivatás alapjait, létrehozva táborig kórházak sokaságát az 1849-es szabadságharc idején a sebesült – nem csak magyar, de az ellenséges – katonák ápolására, segítve testvére, Kossuth Lajos politikai karrierjét, támogatva családját egész viszontagságokkal teli életében. Sorsául mégis, neki is a száműzetés jutott.

Az emancipációs mozgalmak felerősödése egyre több ismert nőalakot adott a történelemnek. Gondoljunk csak **Veres Pálnéra** (1815-1895), aki a nőnevelés élharcosa volt. Abban a korban nem lévén lányok számára létrehozott iskola, a tehetősebb családok vagy külföldi intézetekben, vagy otthonukban, fogadott nevelőnőkkel taníttatták lányukat – ahogy ma mondanánk: magántanulóként. Veres Pálné, született Beniczky Hermin maga is olyan korban született, amikor a lányoktól csak azt várták el – ezért csak azt tanították meg nekik –, amit a háztartásban tudniuk kellett. Saját lányán tapasztalta meg, hogy a lányok is ugyanúgy képesek, sőt akarnak tanulni, mint a fiúk. Mivel hiába nyújtott be számtalan kérelmet az Országgyűlésnek lányok oktatását is biztosító iskolák létrehozására, maga alapított iskolát. A kezdetben két kicsi helyiségből álló osztályterem 1896-ra érettségi lehetőséget is nyújtó iskolává nőtt, amely utat nyitott a nők egyetemi képzésének.[4]

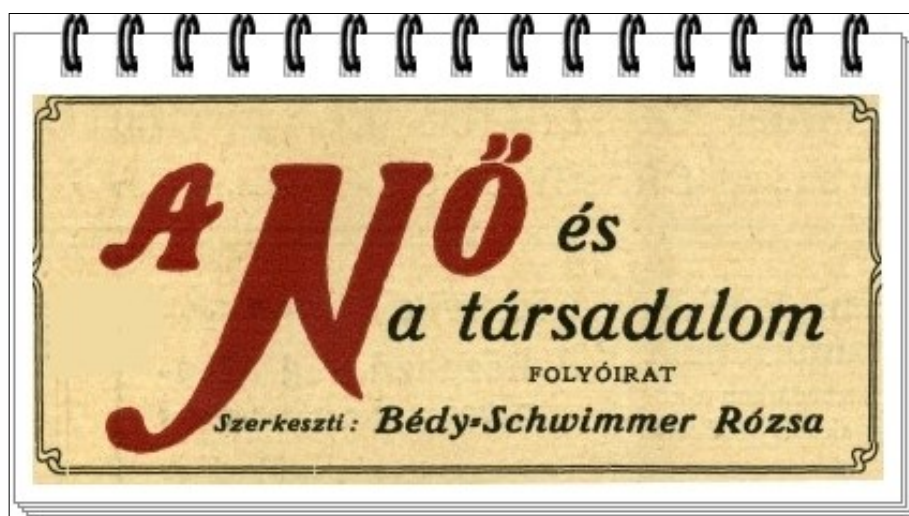
Nem csak az oktatás, de a harc is tabu volt ebben az időben a nők számára. **Lebstück Mária** (1831-1892) ezzel mit sem törődve – Bécsben élő katona nagybátyja izgalmas haditörténete hatására – álruhában, haját rövidre vágatva titokban állt be katonának és vívott meg – férfiak bátorságát is felülmúlva – sok csatát. Titkát Jókai Mór tollából és egy máig híres operettből ismerhetjük. Ő volt Mária főhadnagy.[4]

Bár a magyar egyetemek kapui 1895-ben megnyíltak a nők előtt, a jogi és mérnöki karokra jelentkező lányoknak még több mint húsz évig, 1918-ig kellett várniuk, hogy megkezdhesék tanulmányaikat. A jogtudomány első magyar női képviselőjének, **Ungár Margitnak** (1897-1969) azonban nem csak az egyetemre való felvételért, de a principális melletti munkáért, az ügyvédjelöltségért is küzdenie kellett. Sikeres ügyvédi diplomáját végül a férfiakétól eltérően nem sötét, hanem rózsaszín selyemhengerben, aranyszalaggal átkötve vehette át. Neve mellett az „Úr” helyett az „Úrnő” megszólítás állt, így tisztelték meg a kor első magyar ügyvédnőjét.[4]

A 20. század is adott nekünk jónéhány különleges, elhivatott nőt, akik mertek nagyot álmodni. **Telkes Mária** (1900-1995) már kislánykorában küldetésének érezte hasznosítani a Nap korlátlanul elérhető melegét. Bár még ekkor sem volt egyszerű egy lánynak bekerülni az egyetemre, neki azonban nem csak hogy sikerült, de doktori címet is szerzett. Rokoni szálon Amerikába költözött, ahol Boston legjobb egyetemének kutatója és a napenergia hasznosításának elkötelezettje lett számos újító felfedezésével.[4]

De említhetnénk az egészen közeli múltból is példát arra, hogy egy nőnek esetenként még ma is küzdenie kell – ha nem is feltétlenül a neme, de származása okán – az egyenlőségért. **Orsós Zsuzsanna** (1974-) biológus, rákkutató a beás cigányok apró népcsoportjából származó, írástudatlan család tagjaként ma jelentős lépéseket tesz a cigányság felemelkedéséért.[4]

Mint láthatjuk, az elmúlt néhány századot a harcias nők nemi diszkrimináció elleni hangos tiltakozása kísérte. Ennek a tiltakozásnak egyik markáns képviselője, **Bédy-Schwimmer Rózsa** – a feminizmus világelső nőalakjaként – 1897-ben csatlakozott az akkor szerveződő Nőtisztviselők Országos Egyesületéhez, melynek azonnal neves szószólója, sőt 1901-től elnöke is lett. 1904-ben Berlinben megalakult a Nemzetközi Szüfrasset Szövetség (International Women's Suffrage Alliance), melynek első konferenciáján a magyar munkásnők helyzetéről tartott nagyvív előadást. Egy másik „első”-vel, a Magyarországon elsőként bölcsészdiplomát szerzett **Glücklich Vilmával** alapítói voltak a Feministák Egyesületének, valamint *A Nő és a Társadalom* című folyóiratnak, amelynek 1907-1913 között megjelent számaiban[5] a nők társadalmi helyzetének javításáért, az egészség- és nővédelemért, továbbá a nők választójogáért, oktatásáért, a koedukált iskolák létrehozásáért harcoltak.

forrás: <https://mtda.hu/NET.html>

Az indulás évének 2. számában az alábbiak olvashatók az első oldalon: „Éles ostorcsapásokként süvítettek a parlamenten, sajtón és országon át a nemzet kultúrájának: közoktatásának parlamenti tárgyalásakor a női műveltség ellen szóló beszédek. Kmety, Bánffy és társaik: Tóth Bélának meghúzták a vészféket a magyar asszonyok azon törekvése ellen, hogy a tudatlanság rabbilincseit levetve, a műveltség világosságából nyerjenek fényt tökéletesebb egyéni és családi életük megvilágítására.” A tüzes hangú írás pedig ezekkel a harcias sorokkal zárul: „Sokalják a feminizmus térfoglalását? Már is? Pedig nőmozgalom Magyarországon még nem volt, hanem istenigazában csak lesz!”[6]

Bédy-Schwimmer Rózsa (1877-1948)

Glücklich Vilma (1872-1927)

Épp abban az évben – 1897-ben –, amikor Bédy-Schwimmer Rózsa a magyarországi feminista mozgalom karizmatikus vezetője lett, egy másik nő, több évtizedes keserves küzdelem, kirekesztettség és elnyomás után kézbe vette – Magyarországon első nőként – orvosi diplomáját. Azt a diplomát, mely már 1879 óta feljogosította őt az orvosi tevékenységre, de amelyet a magyar törvények csak 18 évvel később nosztrifikáltak. Hugonnai Vilmának 1872-ben – férjezett asszonyként és anyaként – Svájcba kellett mennie, hogy valóra váltsa álmait, hogy reményt adjon sorstársainak és, hogy ablakot nyisson egy új világra, ahol a nők is a társadalom egyenlő jogú tagjai.

Nemzetközi kitekintés

A 19. században elsőként az Amerikai Egyesült Államokban nyitották meg a nők előtt kapukat a felsőfokú intézmények. Az első női college 1837-ben létesült[7], így 1870-ben már 24 fogorvosnő és 527 orvosnő praktizálhatott, 1890-re pedig számuk megsokszorozódott. Európában az 1860-as években jelenhettek meg a nők – először a svájci, francia, majd nagybritanniai – egyetemeken. Svájcban 1181 orvostanhallgató közül 346 nő volt a század-előn, bár közülük csak 25 volt svájci. Ausztria is nyitni kezdett a nők orvoscépzése irányában, Németországban nem folyt női képzés, de külföldön szerzett oklevéllel működött néhány orvosnő.[8]

A század utolsó 2-3 évtizedében sorra csatlakoztak és nyitották meg a nők előtt kapukat a nyugat-európai, majd az északi országok egyetemei.

Magyar oktatási helyzet, orvoscépzés

A magyar nők részvételének igénye a felsőoktatásban már az 1848-as forradalom idején megjelent, majd a kiegyezés utáni évtizedben, az egyre erősödő feminista mozgalom

részeként is megfogalmazódott, de az erős konzervatív felfogás miatt még nem vezethetett eredményre.[7]

A magyar orvoscépzés azzal vette kezdetét, hogy Mária Terézia megbízta udvari orvosát, Gerard van Swietent (1700-1772) a nagyszombati egyetem orvosi karának előkészítésével, majd 1769. november 7-én kelt rendelete alapján létrehozták az egyetem orvosi fakultását, amely 1770-ben öt tanszékkal és 40 hallgatóval kezdte meg működését. (Az intézmény 1777-ben Budára települt, majd Pestre helyezték. A budapesti egyetemből 1951-ben kivált az orvostudományi kar és azóta önálló egyetemenként működik, 1969 óta Semmelweis Orvostudományi Egyetem, utóbb Semmelweis Egyetem néven.)[9]

A magyarországi orvoscépzést egyrészt az akkori katasztrofális közegészségügyi helyzet, másrészt a tudóstársadalom folyamatos nyomása sürgette. A liberalizáció azonban – úgy nyelvben, mint a koedukált képzésben – csak lassan valósult meg. Az első magyar nyelvű orvosi könyvet Rácz Sámuel publikálta *A' physiologiának rövid sommája* címmel (Pest, 1789.). További közel száz év kellett az első, külföldön, magyar nő által megszerzett orvosi diploma megszületéséhez (1879), és újabb 18 év annak magyarországi nosztrifikálásához (1897).

A történelmi hűség kedvéért: A budapesti egyetemen 1900. november 3-án vette át orvosi diplomáját az első, hazánkban végzett orvosnő: **Steinberg Sarolta**

Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter ellenezte, hogy itthon is elismerjék a nők orvosi végzettségét, mondván: „*felforgatná az államot, ha a nők tudományos téren egyenjogúak lennének a férfakkal.*”[10]

A nőket tehát törvényekkel tartották mélyeséges tudatlanságban, oktatási intézményektől – kiváltképp egyetemektől – távol. Ezért érthető egy 1870-es magyar népszámlálás eredménye, miszerint minden negyedik, Erdélyben minden 10. nő tudott csak írni, olvasni, ezen belül Pesten kétszer annyi volt az analfabéta nő, mint férfi: „*Az olvasni és írni tudás tehát, vagyis a tömegesen kimutatható műveltségi fok nagyobbika a városi népességnél majd kétszer akkora százalékot tüntet fel, mint a megyei lakosságnál, még pedig mind a férfiaknál, mind a nőknél. Ugyan ez áll a csak olvasni tudóknál is s míg a sem olvasni sem írni nem tudók, városokban a férfiaknál az összes férfi lakosságnak egy harmadát alig haladják meg, a nőknél is innen maradnak számuk felén, addig a megyékben a sem olvasni, sem írni nem tudó férfiak is már közel 60, a nők épen közel 64 százalékát képezik összes számuknak.*”[10]

Az érettségi vizsga 1851-es bevezetése és kötelezővé tétele az egyetemi jelentkezés alapfeltételeként még inkább szűkítette a tanulni vágyó nők körét. Érettségét ugyanis csak a gimnáziumok és reáliskolák adhattak ki, ahová persze kizárólag fiúk járhattak, a kor „szigorú erkölcsi szabályai” nem engedték meg a koedukált oktatást. Az első női érettségi adatok a századfordulón, az 1899-1900-as tanévben láttak napvilágot. Ez a hatalmas változás a reformer gondolkodású Wlassics Gyula (1852-1937) 1895. évi 65.719. számú rendeletének köszönhető, amely végre lehetővé tette nők egyetemi felvételét is. „*Ő császári és apos-*

toli kir. Felsége Bécsben, f. évi november hó 18.-ikán kelt legfelsőbb elhatározásával ezen előterjesztésemre legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy a nőknek - a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályákra való léphetésök céljából - a felsőbb tanintézetekbe leendő felvételre - a mennyiben a szabályszerű feltételeknek megfelelnek - az illetékes felsőbb tanintézet meghallgatása alapján, esetről-esetre engedély adassék és részükre, miután tanulmányaikat, a fennálló szabályok értelmében sikerrel befejezték, a képesítő oklevél kiadásuk.”[11]

Hogy nők „az egyetemek valamennyi karára, valamint a főiskolákra hallgatókul a megállapított létszám keretén belül minden korlátozás nélkül felvehető”, az 1946. évi XXII. törvény mondta ki először.[12]

1946. évi XXII. törvénycikk a nőknek az egyetemekre és főiskolákra való felvétele tárgyában

1. § (1) A nők az egyetemek valamennyi karára, valamint a főiskolákra hallgatókul a megállapított létszám keretén belül minden korlátozás nélkül felvehető.

(2) A nőknek az egyetemekre és főiskolákra való felvételéhez a férfi hallgatókéval azonos előfeltételek szükségesek.

(3) Az (1) bekezdésben foglalt rendelkezés nem érinti a hittudományi karokra való felvétel tekintetében eddig fennálló szabályozást.

2. § A jelen törvény kihirdetésének napján lép hatályba.

Nők az orvostudomány szolgálatában

A két nem közötti örökös harc a tudomány művelésének jogáért – az archaikus kor (**Kr.e. 3000-2635**) kivételével – jószerint egyidős az emberiséggel. Az ókorban ugyan még elismerték a nők tehetségét az orvoslásban – Platón tanítványai között is voltak ilyenek –, a későbbi korokban azonban már váltakozó sikerrel kopogtattak a nők a tudomány kapuján. Aki kellően bátor és kitartó volt, annak sikerült, ám a kevésbé harcos típusúak bizony a történelem homályába veszttek.

Egészen i. e. 2700-ig kell visszatekintenünk az emberiség történetében, hogy megtaláljuk a Kairótól mintegy 30 km-re fekvő Szakkarában a valaha élt első női gyógyító orvos és tudós, **Merit Ptah*** említését, majd 200 évvel később feldereng **Peszeshet**, az orvosnők felügyelője, a bábák tanítója is.

* A legfrissebb kutatások szerint valószínűleg sohasem létezett. A kutatást a *Journal of History of Medicine and Allied Sciences* tudományos folyóiratban tették közzé. (Jakub M Kwiecinski: Merit Ptah, “The First Woman Physician”: Crafting of a Feminist History with an Ancient Egyptian Setting. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, Volume 75, Issue 1, January 2020, Pages 83–106,

<https://doi.org/10.1093/jhmas/jrz058>

forrás:

<https://www.origo.hu/tudomany/20191218-valoszinuleg-soha-nem-letezett-az-ismert-okori-egyiptomi-gyogvitono.html>

Merit Ptah, az i. e. 2700 körül élt első női gyógyító orvos és tudós
 forrás: <https://www.life.hu/egeszseg/20170813-noi-orvosok-es-gyogytok.html>

Olaszországban már a 13. században említenek nők által is látogatható orvosi iskolákat. Egyik nevesített kiválósága a főként sebészetben jeleskedő **Trotula** doktornő volt. Franciaországban viszont csak férfiak, közülük is csak a nőtlenek iratkozhattak be az egyetemre, ezzel hosszú időre olyannyira precedenst teremtve, hogy az angol V. Henrik király idejében (1413-1422) egyenesen börtönbüntetés járt a női gyógyítóknak.[13]

Így hosszú ideig elérhetetlen lett a nők számára az orvosképzés és persze a gyógyítás is. Három évszázad után ismét az olaszok hozták a jó példát **Anna Morandi** személyében, aki férje mellett olyan szinten megtanulta a boncolás tudományát, hogy 1756-ban elnyerte a Bolognai Intézet anatómia professzori címét, sőt a Brit Királyi Társaság (British Royal Society) is tagjává választotta, és meghívta előadásra Londonba. Olaszországban a viasz anatómiai készítmények feltalálójaként és tökéletesítőjeként tisztelték.[14]

Anna Morandi (1714-1774)
 forrás: <https://www.life.hu/egeszseg/20170813-noi-orvosok-es-gyogytok.html>

Számos nemzet szolgált még példával arra, hogy kiváló elméjű és haladó szellemű nőtagjainak sikerült győzedelmeskedni férfitársaik szánalmasan ostoba, diszkriminatív gondolkodásmódján. A középkori boszorkányüldözésen alig túlmutató 18-19. századi mentalitás a nők társadalmi hovatartozását illetően egyre kevésbé bizonyult áttörhetetlen falnak és a nemzetek öntudatos lányai-asszonyai sorra léptek fel a történelem színpadára, hogy saját életükkel mutassanak példát.

1785. augusztus 6-án a spanyol Alcalában a filozófia doktorává avatták a 17 éves **Maria Izidora Guintime**-t, aki: *„tudós tanárai szerint nagy jártasságot tanúsított a görög, latin, francia és olasz nyelvekben s kitűnően ismerte hazája nyelvkincsét és irodalmát.”* A fiatal nő doktori értekezésében szenvedélyesen fejtette ki azt az állítását, miszerint a nők is képesek akadémiákon oktatni az egyházi és világi tudományokat. Doktorrá avatásának ünnepi ceremóniáján a kor tudományának prominens személyiségei voltak jelen és kitörő örömmel üdvözölték a fiatal tudós nőt. Az avatás után fényes ünnepséget tartottak. Ő lett Spanyolországban az első tudós feminista, emlékét máig tisztelettel őrzik a spanyol nők.[15]

Franciaország is adott már ebben az időben orvostudományban járatos nőket a világnak, néhányuk nagy feltűnést keltett a közvéleményben. *„Boyer márkinő minden bonczolást végignézett, Coigny grófnő pedig maga is bonczolt. Staal-Delaunay asszonynak azzal bókoltak tisztelői, hogy ő ismeri az emberi testet legjobban. Nagy feltűnést keltettek abban az időben Bihéron kisasszony anatómiai tanulmányai is. 1771. március 6-án ezt írja Grimm „Irodalmi leveleiben“: III. Gusztáv svéd király trónörökös-korában egy alkalommal jelen volt a párisi királyi akadémia egyik ülésén és nagy élvezettel hallgatta Bihéron kisasszony anatómiai előadását. A kisasszony ekkor 40 éves volt s csekély 1500 franknyi járadékból éldegélt. Egész életét tudományos búvárkodásainak szentelte. Anatómiai gyűjteménye valódi látványosság volt. Pringle, a hires orvos, egy alkalommal csupán azért utazott lakóhelyéről Párisba, hogy a kisasszony műtermét megláthassa. A látott dolgok csodálatba ejtették bámulátának így adott kifejezést: – Kisasszony! Még csak a szag hiányzik!”*[16]

A nő, aki soha nem adta fel az álmait

Hugonnai Vilma lehetett volna gazdag, befolyásos úrinő, aki a világ zajától távol éli nyugodt, ám minden bizonnyal unalmas életét. Származása, több ízigleni tehetős ősei-nek múltja erre predesztinálta. Ifj. Horváth Zsigmond, a kamarás, aransarkantyús vitéz 1810-ben magyar grófi rangot kapott. Egy évvel később nevét Hugonnaira változtatta, ebből az ágból származott a kis Vilma, a későbbi első magyar orvosnő, aki kislánykorát gyakran töltötte Balatonfüreden.

Életének másik meghatározó színterét Pánd és az ott 1415-től több birtokkal rendelkező Szilassy család jelentette. Itt történt, hogy alig 18 évesen igent mondott a nála húsz évvel idősebb parádusztai földbirtokos Szilassy Györgynek, aki egy fiúgyermek mellett boldogtalan, magányos évekkkel, meg nem értéssel, elmulatott vagyonnal „ajándékozta meg”. De álmait nem tudta elvenni tőle. Vilma, amikor hírét vette, hogy Svájcban a nők is tanulhatnak egyetemen, családját hátrahagyva, ékszereit eladva nekivágott, hogy megta-

nuljon egyetemi szinten gyógyítani. Ezekben az években a nélkülözés és a tudásszomj vívott harcot benne, míg végül az utóbbi győzött: 1879-ben – 32 évesen – átvehette orvosi diplomáját a zürichi egyetemen. Diplomája mellé állást is kapott, így egy éven át a zürichi kórház sebészeti osztályán dolgozott. De szíve hazahúzta fiához és a magyar betegekhez, így 1880 februárjában hazautazott. Itthon szeretett volna gyógyítani, hazatérve azonban szembesült a kijózanító ténnyel: Magyarországon a hatályos törvények szerint nincs lehetőség női orvosoknak praktizálni, sőt nincsenek is női orvosok! Kérelmet nyújtott be zürichi diplomája elfogadására, de nem járt sikerrel. Magyarázatul: „*A minister felhívására az orvoskari tanártestület 1881. márc. 2.-iki V. r. ülésében foglalkozott a most „Hugonnai Vilma asszony“ néven szereplő folyamodó oklevélhonosítási kérelmével, de elutasító értelemben, kifejtve, hogy a zürichi egyetem orvosdoctori oklevele csak rangot ad, de orvosi gyakorlatra még Svájcban sem jogosít, ami államvizsga letevéséhez van kötve, s ezért nem tehető egyenlővé a magyar oklevéllel, mely nemcsak rangot, hanem egyszersmind a teljes orvosi gyakorlatra ad jogot. Tekintettel azonban Hugonnai asszony orvosi tanulmányaira, jóllehet ezeket az érettségi vizsga előtt végezte, a kar azt javasolta, hogy a közegészségtan hallgatásának és a természetrajzi elővizsgáknak elengedése mellett Hugonnai asszony bocsáttassék az orvosdoctori szigorlatokra s ezeknek sikeres végeztével a felavatásra, amit azonban Hugonnai asszony nem vett igénybe.*”[17]

A hazai női orvoscépzést majd csak egy 1895-ös rendelet hagyta jóvá. Így Hugonnai Vilma orvosi diplomáját fiókba tette és Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter „jósándékú” javaslatára újra diák lett, ezúttal a bábaképző iskolában. Sőt, diplomája honosításához még az érettségi vizsgákat is le kellett tennie (1881), csak ezt követően folytathatott ismét orvosi diplomája hazai elismeréséért. 1894-ben Wlassics Gyula kultuszminiszter felkérte a budapesti orvosi kar tanárait, hogy hozzanak döntést a nők orvosi pályájának megnyitásáról. A tanács támogatta a felvetést, az 1895. évi Királyi Rezolúció – melyet Ferenc József november 19-én felesége, Erzsébet névnapján írt alá – jóváhagyta, hogy a nők tanulmányokat folytassanak a filozófiai, orvosi és gyógyszerészi karokon. Intézkedtek a külföldi diplomák honosításáról is, így végül 1897. május 14-én, közel 50 éves korában fogadta be hazája is törvényesen a magyar orvostársadalom első női orvosát. Immár hivatalosan is felkerült otthonuk kapujára a fehér zománc tábla:

Med. univ. Dr. Hugonnai Vilma

*Hugonnai Vilma grófnő (1847-1922) – az első magyar orvosnő
forrás: wikipedia*

Hugonnai Vilma lehetett volna nagytétényi pazar családi birtokának úrnője is, aki csipkeveréssel, hímzéssel, zongorázással, vagy romantikus regények olvasásával tölti napjait, ám érdeklődését gyermekkorától egészen más könyvek kötötték le: orvosi, egészségügyi tárgyú könyvek, így már akkor forradalmárrá vált, amikor még ő maga sem tudott róla.

Később, már teljesjogú orvosként is ugyanez a forradalmi szellem hajtotta, a nőmozgalom egyik úttörője lett. 1899 tavaszán bátran vitába szállt Pap Samu országgyűlési képviselővel, aki bírálta, ellenezte a nők jelenlétét a szellemi életben. Megírta a *Nőmozgalom Magyarországon* című tanulmányát, melyben hangsúlyozta a nők egészségügyben betöltött szerepének fontosságát. S mert a 20. század első éveiben sem csillapodtak az emancipációs hullámok, 1907-ben Kmetty Károly egyetemi tanárral szembeni vitájában is a nők egyetemi tanulmányainak szükségessége és jogosultsága mellett érvelt.[18]

Az egészségügyi felvilágosítás elkötelezett híveként még ugyanebben az évben lefordította Anna Fischer-Dückelmann: *A nő mint házi orvos* című kétkötetes könyvét, amely korának prúd közegében valóságos eretnekségnek számított, hiszen olyan témákat taglalt, mint a nemi szervek, az antikoncipiens eszközök, vagy a láthatatlan hallókészülék, a szülés és a betegápolás mozzanatai. A könyv különös utóéletéhez tartozik az alábbi történet Kiss Kálmán tollából: „Néhány hete az iskolában egy kolléganőmmel beszélgettem, akinek dédanyját 12 éves korában kezelte az orvosnő. Tulajdonomban van „A nő, mint házi orvos” című, 1907-ben kiadott könyve, mely a női és gyermekbetegségekről, szülészetről és gyermekápolásról szól. A könyv 407 képpel illusztrált, 32 színes tablón mutatja be az emberi szervezetet, a gyermekbetegségeket, a szülés és a betegápolás mozzanatait, végül a gyermek testének szétszedhető, kihajtogatható bonctani képét. A 350 oldalas műből hézagosan 180 oldal áll rendelkezésemre, amit felnőtt tanítványomtól kaptam, aki azt az Alföldön, tarlóégetés közben szedte össze és mentette meg az enyészettől.”[19]

Előadásokat tartott a Magyar Bábaegyesületben, mellyel szoros kapcsolatot ápolt korábbi bába-életéből, az Országos Nőképző Egyesület iskolájában pedig egészségtant adott elő. Könyveket írt és fordított. Megírta *A művelt nők otthona* 1895-1900 közötti történetét, amely a mai értelemben vett szociális bentlakásos intézetet mutatta be.

Hirdette a leánygimnáziumok szükségességét. 1894-ben a Szabad Lyceum Tudományos ismeretterjesztő Társulat alelnökévé választották. Nőjogi harcos volt minden pillanatban, amikor nem gyógyított. És tanult – egy életen át. Az első világháború kitörésekor – személyes tragédiái: második férje, Wartha Vince és közös lányuk elvesztése után – 1914 augusztusában, immár 67 évesen elvégezte a Dollinger Gyula sebészprofesszor által vezetett hadisebészeti, katoniorvosi tanfolyamot, melynek elismeréseként 1914 augusztusában „hadiékiérményekkel díszített érdemjelet” kapott.[18] Közel 70 évesen a Műegyetemi Hadikórház Hölgybizottságának elnökévé választották.

A Gyógyászat 1915. áprilisi számában jelent meg katonaorvosi szolgálatra invitáló, orvosnőkhöz intézett felhívása, majd 14 vidéki városban szervezett meg női orvosok és ápolók által működtetett betegmegfigyelő állomásokat. Szervezőmunkája áldásos hozadéka volt az utána szakmát, diplomát szerző vöröskeresztes ápolónők és orvosok sokaságának szolgálata.[18]

A háborút meg- és túlélve, 75 éves korában hunyt el, szívében megnyugvással, mert ekkorra már több száz orvosnő társa gyógyított Magyarországon.[20]

Emlékezete

Dr. Hugonnai Vilma grófnő, az első magyar orvosnő 1922. március 25-én elköltözött a földi világból. Halálhírét sorra jelentették meg az újságok, mindegyik nagy tisztelettel összegezve életútját:

„Az első magyar orvosnő, Hugonnai Vilma grófnő, Wartha Vincének, a műegyetem néhai nagyhírű tanárának özvegye, hetvenötéves korában meghalt. Az elköltözött, a ki éppen olyan jószívű és áldozatkész asszony volt, mint a milyen energikusan dolgozott egész életében. Ő volt az első magyar orvosnő, a ki szerényen és csöndben érvényesítette tudását[...]. Halála széles körökben őszinte részvétet kelt.”[21]

„Meghalt az első magyar orvosnő. Dr. Wartha Vincéné, Hugonnai Vilma grófnő, ki szakítva minden előítélettel, mely még a mult században hazánkban az egyetem kapuit a nők előtt elzárta[...] A tiszta eszmény és emberszeretet vitte erre a pályára ; ingyen gyógyította a szegényeket és gyakran maga fizette az orvosságot.”[22]

Hugonnai Vilma földi maradványai 1980-ig a Rákoskeresztúri temetőben pihentek, innen hamvait a Kerepesi úti Nemzeti Panteonba vitték, ahol második férje, Wartha Vince mellett helyezték el.

A későbbi években is szép számmal jelentek meg Róla szóló megemlékezések a sajtóban. Az alábbi idézetből derül ki, hogy az első magyar orvosnőről – sok egyéb mellett – egyesületi „leánytörzset” is elneveztek:

„Október 22-én, vasárnap délután a MONE orvosnőinek küldöttsége dr. Gönczyné dr. Madarász Erzsébet elnöknő vezetésével megjelentek a rákoskeresztúri temetőben gróf Hugonnai Vilma, az első magyar orvosnő sírjánál és a MONE orvosnői nevében dr. Hajdú Irén főorvosnő virágokat helyezett a sírra és megemlékezett a nagy úttörő első magyar orvosnő érdemeiről. A Csaba Bajtársi Egyesület gróf Hugonnai Vilma-leánytörzse nevében Komán Erzsébet, a MANSz nevében pedig Cebularé Alfrédné méltatta a magyar nagyasszony életművét és mindketten virágokat helyeztek a sírra.”[23]

Amilyen szűken mérte hazája az elismerést számára életében, olyan bőséggel és tiszteséggel emlékezik rá az utókor halála után. Életének jelentős színhelyein mindenhol gondosan ápolják emlékét. Csak néhányat említve:

- Szülőhelyén, Nagytétényben iskolát neveztek el róla, ahol Hugonnai-napok rendezvénysorozattal emlékeznek névadójukra.
- Pándon, ahol egy boldogtalan házasságot megélt, de álmokkal teli éveit töltötte fiatal feleségként, anyaként, ma utca viseli nevét.
- Gyermekkorai boldog nyarai színhelyén, Balatonfüreden, az ország első gyógyüdülő városának közterületi elnevezései között találjuk a Hugonnai Vilma-közt.

Szekér Ernő az Orvosi Hetilap 1982. évi egyik Horus rovatában dr. Zákonyi Ferenc, neves idegenforgalmi szakíró idézi: *„Aki beteglátogatásra vagy ápolásra a balatonfüredi Állami Kórházba jön, a felvételi iroda bejárata mellett felfedezheti Hugonnai Vilma, az első magyar orvosnő emléktábláját. „A balatonfüredi Horváth-ház története” (1973) című kismonográfiában bukkantam nevére, s hogy milyen szálak is fűzték e neves személyiséget Füredhez.”*[24]

Találunk különleges, bár bizonyos forrás szerint cáfolt megemlékezési formát is Hugonnai Vilma grófnőről. Erről a Népszabadság Pest Vidék egyik 2001-es mellékletéből értesülhetünk: *„A szóbeszéd úgy tartja ugyanis, hogy a pesti Múzeum-kertben Arany János szobrának egyik mellék-alakja, Piroska modellje Hugonnai Vilma volt. S habár hiteles forrás szerint Stróbl Alajos Széchenyi István unoká-járól, Széchenyi Béla leányáról, Alice grófkisasszonyról - aki akkoriban „a legeredetibb magyar szépségnek” találtatott - mintázta Piroskát, az a doktor asszony iránt érzett megbecsülésen semmit nem csorbított.”*[25] A szobormodell hírének cáfolata egy Hugonnai Vilma életét feldolgozó könyv szerzőjétől származik. Kertész Erzsébet író úgyanis a róla szóló könyve írása miatt folytatott kutatásai közben semmi nyomát nem találta a fenti állításnak.[26]

Hugonnai Vilma élete könyvekben (a teljesség igénye nélkül)

- **Magyar Orvosnők tanácsai nők számára.** Szerkesztették: Madarász Erzsébet, Götzyné, Haviár Margit, Hollné, Bernovits Mária. Budapest, 1934. 289 oldal. *„Az első magyar orvosnő Wartháné dr. gr. Hugonnai Vilma emlékének ajánlott könyv a magyar anyák számára íratott és benne az egészségügy és az egészségvédelem majd minden kérdésére hasznos és gyakorlati útmutatást és tanácsot találni. Az igazán magvas tartalmú könyvben kimerítő ismertetést találunk a táplálkozásról, ruházkodásról, lakás-egészségügyről, a nők egészségügyéről, a csecsemőápolásról, fertőző betegségekről, betegápolásról és ami külön nagyon kiemelendő, az anyyira elburjánzott kuruzslásról. Az igazán kifogástalan magyarsággal megírt könyv modern szelleme és a benne foglalt ismerethalmaz értékénél fogva egy magyar nő olvasmányai közül sem hiányozhatik. Elterjedése nemcsak kívánatos, de szükséges is. Olvasóink figyelmét külön felhívjuk erre az igazán értékes könyvre.”*[27]

- **Kertész Erzsébet: Vilma doktorasszony** című könyve 1965-ben jelent meg, majd további 5 kiadást is megélt a Móra Kiadó gondozásában (1969, 1972, 2008, 2017, 2018.), de 1998-ban a pécsi *Jelenkor* is közzétette. *„Éppen száz esztendeje, hogy a zürichi egyetem megnyitotta kapuit a nők előtt. A hír eljutott Szilassy György földbirtokos feleségéhez, Hugonnai Vilma grófnőhöz is, aki kislány kora óta arra vágyódott, hogy orvos lehessen. Tervét valóra váltotta, hat év múlva orvosi diplomával tért haza Zürichből. Újabb harc következett: a férfitársadalom betolakodónak tekintette a nőt. Késerves évekbe tellett, míg ajtajára kiszögezhette az orvosi táblát. Ennek az asszonynak a küzdelmes életéről szól a regény.”*[28]
- **Szécsi Noémi: Lányok és asszonyok aranykönyve - Szépség, egészség, termékenység és szexualitás a 19-20. század fordulóján.** (Park Kiadó, 2019, 380 oldal). *„A könyv a szépség, az egészség, a termékenység és a szexualitás kérdésköreit járja körül a századforduló időszakát vizsgálva. A könyv gerincét Hugonnai Vilma szakmai hagyatéka adja. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Levéltárában őrzött feljegyzések, rendelési naplók, előadásvázlatok, életrajzvázlatok, hivatalos és magánlevelezések nem csupán Hugonnai saját helyzete miatt érdekesek, hanem segítenek megvilágítani, hogyan viszonyultak a nők a saját testükhöz, amely akkortájt egzisztenciájuk függvénye volt. A feljegyzésekből kiderül, hogy Hugonnai Vilma nem fogadott el fizetséget szegényebb pácienseitől, de akkoriban sok orvos - hozzá hasonlóan - ezt elvként érvényesítette. Az orvosnő túlnyomórészt női betegeket kezelt, sokszor általános panaszokkal, de az esetek nagy többségében nőgyógyászati problémákkal, terhesség megállapítása céljából keresték fel őt.”*[29]

A könyv tartalmából egy érdekes válogatást készített Forgách Kinga öt olyan dologról, amit nem csinálhattak a nők a századfordulón – ezzel kitűnő korrajzot tárva elénk arról a világról, amelyben Hugonnai Vilma élt és gyógyított[30]:

1. A nők ne tanuljanak, mert menstruálnak

A századforduló környékén még sok férfi úgy gondolkodott, hogy a nők nem alkalmasak arra, hogy tanulhassanak. Ezt a nézetüket egyrészt azzal támasztották alá, hogy a nők a testi tulajdonságaik (pl. gyengeség, menstruáció), másrészt a sorsukból adódó kötelezettségek (háztartás, gyereknevelés) nem képesek szellemileg felőzni a férfiakhoz. Az érvelés ott bukik meg – ahogy erre Szécsi Noémi is felhívja a figyelmet –, hogy mindezt csak az iskolával nem tartották összeegyeztethetőnek. Az alsóbb osztálybeli, fizikai munkát végző nők esetében valahogy senki nem erősködött, hogy a menstruáció idején pihenni kellene.

„A 19. század során az emancipáció ellenzői folyton a női testre hivatkoztak: fizikai gyengeségükre, kisebb testi erejükre, vagy a nők által havonta elszenvedett menstruációra, amikor amellet kardoskodtak, hogy nem engedhetik a havonta lebetegedő női nemet a (felsőbb) oktatásba vagy a munka világába.”

2. A nők ne biciklizzenek

A kor egyik legnagyobb vitája a nőkkel kapcsolatban a „bicikli-kérdés” volt. A férfiak többsége amellet foglalt állást, hogy a nők ne kerékpározzanak. A nők biciklizését nemcsak azért tartották erkölcstelennek, mert azzal egyedül is szabadon mozoghattak, hanem azért is, mert sokan attól tartottak, hogy emiatt a nők majd elhanyagolják az otthoni teendőket. De ami még ennél is nagyobb botrányt okozott, az a biciklizéséhez használt kényelmes ruha volt: a nadrág. „A kerékpározást különösen a hozzá viselt ruházat tette szimbolikussá, hiszen a legkényelmesebben egy bizonyosfajta nadrágban lehetett kerékpározni, amit a nők más testmozgáshoz – például tornához is viseltek. A buggyos bloomers már évtizedek óta létezett, 1851-ben rukkolt elő vele az amerikai Anne Bloomer, de népszerűség helyett legfeljebb hírhedtségre tett szert. Viszonylag szűk körben terjedt csak el, de jelentőségteljes ruhadarabként viselője azt demonstrálta vele, hogy kilép a szokásos (passzív) női szerepekből.”

3. A terhes nők ne mutogassák magukat

Mai szemmel meglepő lehet, de annak idején nem tartották erkölcsösnek, ha egy várandós nő társaságba járt. Sőt, az illemtankönyvek azt tanácsolták, hogy a gyermeket váró asszonyok, ha lehet, sehova se menjenek. És ha sétálni támad kedvük, azt is inkább csak sötétben tegyék. A terhesség a nő szexuális életének harsány bizonyítéka volt, így célszerűnek tartották a rejtőzködést.

„Talán ez a korszak a korábbiaknál érzékenyebb volt a tabukra, amelyeket a várandós nő látványa kifejezett: a nő szexuális életének látható bizonyítékára, az ember materiális eredetének és a jövő kifürkészhetetlenségének megtestesülésére.”

4. A nők a nászéjszakáig ne tudjanak semmit a szexről

A fiatal lányok, nők szüzességének kérdése az egyik legfontosabb tényező volt a korban. Olyan nő már nem nagyon számíthatott házasságra, akinek megkérdőjelezhető volt az ártatlansága. Éppen ezért a hajadon lányokat folyamatosan őrizték, és arra törekedtek, hogy a szexualitásról ne is tudjanak semmit egészen a nászéjszakájukig. Ahogy azt Szécsi Noémi többször is hangsúlyozza a könyvben, a férfiakra természetesen ez nem vonatkozott. Ők szabadon használták az alsóbb osztálybeli nők testét, gyakran látogatták a bordélyházakat. Így nem csoda, hogy az ifjú feleségeknek a nászéjszaka sokszor sokkoló élmény volt. És az sem volt ritka, hogy az újdonsült férjek szűz feleségüknek egyből valamilyen nemi betegséget is átadtak.

„Amennyiben találunk nőtől származó leírást a nászéjszakáról, az szinte kivétel nélkül a kiábrándulás és a megrendülés hangján szól. Azok, akik nem így tapasztalták meg, nem éltek át olyan traumát, hogy hangot is adjanak neki, feleslegesnek látták a dolgot taglalni.”

5. Az úrinők ne szoptassanak

A 19. században szinte kötelező volt szoptatós dajkát fogadni. Eleinte csak a főúri, később az úri és polgári családoknál is elterjedt a dajkatartás. Olyannyira, hogy egy idő után már egy-

fajta státuszszimbólumnak számított a szoptatós dajkák alkalmazása, a magasabb társadalmi osztályokhoz tartozó anyák így ugyanis megőrizhették testi szépségüket és még társadalmi életet is élhettek. Csakhogy ezzel kizsigerelték más, szegényebb anyák testét, és az ő a csecsemőiket is, akik emiatt nem jutottak anyatejhez.

„Egy orvos állítása szerint Magyarországon évente tízezer nő állt szoptatós dajkának, amit ő azért sérelmezett, mert ezáltal a szoptatás tízezer „erőtlenes egyént” von el más, gazdaságilag fontos területekről. Ez ugyanakkor tízezer csecsemő életminőségének romlását vagy akár veszélyeztetését is jelentette.”

Az első magyar orvosnőt nem csak könyvekben, de színpadon is megidéztek. Erről egy 1998-as műsorterv ad hírt: *Stúdió „K”: Bemutató január 16-án: Szűrővizsgálat A Franz Kafka elbeszéléseiből és dr. Hugonnai Vilma grófnő A nő mint házi orvos című művéből készült színpadi alkotást Szabó Domonkos, Hannus Zoltán, Csabai Judit, Nádas László, Csák Zsolt, Homonnai Katalin, Tzapetás Roland játssza. Rendező: Fodor Tamás.*[31]

Végül egy olyan elismerés, amely leginkább kifejezi Hugonnai Vilma életének fáradhatatlan törekvését: „A Semmelweis Egyetem a fiatal női orvosok, kutatók, oktatók elismerésére, az esélyegyenlőség erősítésére 2010-ben megalapította a Hugonnai Vilma-emlékérmét. A díjat évente egyszer pályázati rendszerben ítélik oda. Az emlékérem, a díszoklevél és a pénzjutalom átadására a Hugonnai Vilma tudományos ülés keretében kerül sor, amelyen a díjazottak bemutatkozó előadást tartanak és ismertetik tudományos tevékenységük eredményeit.”[32]

Hugonnai Vilma-emlékérem

forrás: <https://semmelweis.hu/kutatas/egyetemi-elismeresek/hugonnai-vilma-emlekerem/>

Így ér hát körbe a történet. Az első, az úttörők – Vilmák, Sarolták, Rózsák, Zsuzsannák, Ilonák, Margitok – bátor, küzdelmes élete mind-mind hozzájárult, hogy megszülethessen egy diszkrimináció-mentesebb, igazságosabb, élhetőbb világ, ahol nőnek lenni jó.

Felhasznált irodalom:

- [1] Balázs Ildikó: Nemtők és honanyák. In: Erdélyi Napló 1998. 8. 38. 12.
- [2] Fischer Zsolt: Híres magyarok. In: Kárpátalja 2013. 13. 8. 11.
- [3] Miles, R.: Az idő leányai. Budapest, 2000. p. 263.
- [4] Fodor Marcsi; Neset Adrienn: 50 elszánt magyar nő. Bp. 2018.
- [5] EPA URL: <https://epa.oszk.hu/01400/01452>
- [6] <https://24.hu/belfold/2015/12/04/elfeledett-magyarok-a-vilag-első-noi-nagykovete-a-magyar-feminizmus-egyik-uttoroje/>
- [7] Ladányi Andor: Két évforduló. In: Educatio 1996. 3. p. 375-389.
- [8] Dr. Kempler Kurt: Nők az egyetemen. Egy fontos esemény 90. évfordulójára. In: Népszabadság 1985. 43. 51. 11.
- [9] <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=7659>
- [10] Szentéi Anna: „Hugonnai Vilma volt első magyar asszony, aki orvosi diplomát szerzett 1879-ben.” In: Magyar Krónika 2020. 7. 12. p. 110-112.
- [11] Kalapos J.: Az orvosi karra vonatkozó fontosabb szabályok és rendeletek gyűjteménye, 1896-1905. Kézirat, 935. 1.
- [12] Corpus Juris Hungarici - 1946. évi XXII. te. - CDROM-változat. Bp. 2000. január 1.
- [13] <https://www.life.hu/egeszseg/20170813-noi-orvosok-es-gyogytok.html>
- [14] https://en.wikipedia.org/wiki/Anna_Morandi_Manzolini
- [15] Nők doktori promóciója százharminc évvel ezelőtt. In: Pesti Hírlap 1913. 35. 196.47.
- [16] Párisi orvosnők a XVIII. században. In: Magyarország. 1899. 6. 169. 9-10.
- [17] [Nádudvari Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770-1935 \(Budapest, 1936\). 9. VII. rész. A kiegyezéstől a világháború kitöréséig \(1867-1914\), p. 644.](#)
- [18] Kapronczay Károly: Hugonnai Vilma emlékezete. In: Orv. Hetil. 1997. 138. 48. 3060-3061.
- [19] Kiss Kálmán: Hugonnai Vilma, az első magyar orvosnő. In: Orv. Hetil. 1991. 132. 83.
- [20] Száz éve szerezte meg orvosi oklevelét az első magyar medika, Hugonnai Vilma. In: Orv. Hetil. 1979. 120. 32. 1952.
- [21] Hugonnai Vilma dr. meghalt. In: Budapesti Hírlap 1922. 42. 74. 6.
- [22] Meghalt az első magyar orvosnő. In: Tolnai Világnapja 1922. 2. p. 10.
- [23] Az első magyar orvosnő emlékezete. In: Néptanítók Lapja 1944. 77. 21. 791.
- [24] Szekér Ernő: Hugonnai Vilma balatonfüredi emlékezete. In: Orv. Hetil. 1982. 123. 10. 611-612.
- [25] K. Zs.: Pánd doktor asszonya. Hugonnai Vilma sokáig csak bábaként dolgozhatott. In: Népszabadság. Pestvidék mell. 2001. július 9. 27.
- [26] Kertész Erzsébet: Hugonnai Vilmáról mintázták Piroskát? In: Magyar Nemzet, 1969. 25. 73. 5.
- [27] Könyvszemle. In: Magyar Népegészségügyi Szemle 1935. 3. 2. 63.
- [28] Mit olvassunk? Kertész Erzsébet: Vilma doktorasszony. In: A Hét, 1972. 17. 49. 13.
- [29] Makrai Sonja: „Franciául mondták, ha egy úrinő teherbe esett”. In: Magyar Hang 2019. 2. 44. 23.
- [30] Forgách Kinga: 5 dolog, amit a nők nem csinálhattak a századfordulón. In: Könyves Magazin 2019. október 31. https://konyvesmagazin.hu/nagy/5_dolog_amit_a_nok_nem_csinalhattak_a_szazadfordulon.html
- [31] Hová menjünk? In: Képes Európa, 1998. 7. 2. 11.
- [32] <https://semmelweis.hu/kutatas/egyetemi-elismeresek/hugonnai-vilma-emlekerem/>